

Гене́за
української новітньої повісти.

Інавгураційний виклад

РЕКТОРА

ПРОФ. ДРА ОЛЕКСАНДРА КОЛЕССИ.

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ НОВІТНОЇ ПОВІСТИ.
ИНАВІУРАЦІЙНИЙ ВИКЛАД
РЕКТОРА ПРОФ. ДРА ОЛЕКСАНДРА КОЛЕССИ.

Головну динамічну пружину літературної еволюції даного народу становить взаємоділанне між місцевою культурною суспільною та національною сферою а посторонніми течіями загально-європейських чи світових літературних прямивань і визначних літературних витворів особливо сусідних і споріднених народів, — взаємоділанне між елементами традиційними тогож народу його літературної й колективної, людової творчости а особистими індивідуальними імпульсами, помислами та прикметами творчого таланту поодиноких письменників.

Я хотів би тут спинитися на одній фазі на одному зворотному етапі еволюції української повісти на якому піднімається поважна, ясна, виразними контурами зазначена стать Григорія Квітки Основаненка, батька, родоначальника української новітної повісти, що має в розвою української повісти становиско і значінне аналогічне до того, яке здобув собі Котляревський як творець новітної української драматичної поезії а більше від того яке має Котляревський як автор Енеїди.

Щоби порозуміти значіння новітної української повісти мусимо кинути оком на історичний розвій українського беллетристичного оповідання, роману повісти й леґенди на Україні до кінця XVIII в.

Найдавніші форми оповідання переховали нам наші старинні літописі.

Всупротивлежности до літописів північних областей словянського Сходу відзначаються староукраїнські літописі почавши від XI в. а скінчивши на літописних творах XVIII в. беллетристичною закраскою а дуже часто мистецьким оживленнем і викінченнем.

І „Повість временних літ“ і „Літопись київська“ і в дуже високім ступні „Літопись галицько-волинська“ і цілий ряд літописів козацьких в кінці такий історичний твір як Історія Русів, приписувана Георгієви Кониському, а яка вийшла із сімії Полетик — усі ті твори обвіяні подихом поетичного відхнення і беллетристичної плястики. Вони становлять перші довготривалі фази розвою в части й підвалини нашої повісти.

В давних наших літописях бачимо і багаті зразки староукраїнського фольклору, старинної народної поезії, відривки епосу, казки, легенди а поруч них живі оповідання про недавні ще для літописців історично-політичні події, спомини про героїські подвиги українських князів і богатирів, прибрані декораціями поетичних видумок оживлені теплом творчої сили.

В літописі бачимо і перші завязки агіобіографічної повісти і зразки апокріфічної легенди.

Такі твори як Несторове життя Бориса і Гліба та життя Теодозія і ряд оповідань про місцевих святих, що ввійшли до печерського Патерика — се наші перші повісти історичні.

Вони мають тим більшу вагу, що основані на місцевім українськім підкладі, містять у собі багато відголосків побутового життя а мають при тім і в самій схемі оповідання і в мистецькім викінченню поодиноких епізодів чи мало таких елементів, що підносять їх понад рівень сухої прози на вижини поважної беллетристики.

На тих вижинах беллетристичного викінчення витає часто й богата, буйно розвинена література апокріфічних оповідань та легенд.

Апокріфи приймають в себе мотиви кількох категорій староукраїнського письменства.

Беручи за вихідну точку оповідання біблійної та християнської традиції вони прилучують до них і чужі східні мотиви поетичних вимислів н. пр. дуалістичних вірувань деяких азійських народів і зразки словянської, особливо староукраїнської мітології — обсновуються довкола помислів, взятих із християнської так місцевої як посторонньої агіобіографії та сплітаються з деякими галузями візантійського роману. Апокріфічні оповідання й легенди були, поруч колективної творчости, найпопулярнішою формою беллетристики. В старинному і середньому періоді нашого письменства давали вони найбагатшу і найріжноріднішу поживу широким кругам і людей грамотних і дорогою устного переказу неграмотним народнім масам. Вони окружили блискучими нитками поетичних вимислів і тканею старинних передхристиянських вірувань і біблійні оповідання космогонічні та перші картки з історії людського роду і богату старовину біблійну, — обмережали новими епізодами події евангелські вплели до історії Христа, Матери Божої, апостолів та християнських мучеників нові подробиці, застосовані до сучасного світогляду народніх мас — дали нам у апокріфах есхатольгічних яркі картини кінця світа сягнули і поза межі земного матеріального життя, заглянули в ті таємні простори позагробового життя, що вічно приковували увагу й уяву людства чи то в старо-індійських Пуранах про вандрівку царя Віпацціта по пеклі, чи в клясичних епопеях в Одисей та Енеїді — чи в Дантовій „Божій Комедії“ — вони повели своїх читачів та слухачів серед

богатих, зворушливих епізодів пекольних мук і райських розкошів — одним словом, апокріфічні оповідання заспокоювали різнородні галузи духових потреб серця й уяви народніх мас, склалися на ворушливу, хитку, не всюди одноцілу, але багату і всесторонню систему світогляду неграмотних селян і малопросвічених людей грамотних.

Тому ж ті оповідання й легенди апокріфічні становили протягом цілих віків найпопулярнішу форму української беллетристики й тишилися мабуть чи не більшим розповсюдженням чи то в писменській чи устній передачі, як хочби найвизначніші сьогочасні наші повісті й новеллі.

Не диво отже, що сей рід старо-української беллетристики переховався у великій многоті рукописів від XI до XVIII в., що ще й нині можна подибати у ледви грамотних селян, які з великою пильністю переписують ті оповідання із старинних рукописів, розсипаних по цілому просторі українських земель. Клясичним тереном на якому переховалася велика многота рукописних апокріфів у окремих збірниках, в Учительних Євангеліях XVI, XVII та XVIII віку і де їх чимало живе також в устних людських переказах — є східна часть обох склонів Карпат та Підкарпаття, де довелось й мені відшукати деякі многоцінні памятники сього роду літератури як н. пр. „Ужгородський Збірник“ по части зужиткований опісля Іваном Франком.

Поруч апокріфічних оповідань і легенд тишили ся в давнину на Україні широким розповсюдженням і популярністю давні романи і повісті що доходили до нас до половини XVI в. від південних Словян та з Візантії а від XVI в. від словянських і несловянських народів із Заходу.

Візантійська стариння повість і роман корениться у т зв. пізно-грецькому романі послідних часів передхристиянської та перших століть християнської ери, якого найвизначнішим представником треба вважати Геліодора.

З другого боку візантійсько-грецький роман із закраскою християнською вяжеться опісля безпосередно із західно-європейським романом і новелею часів гуманізму — із якої вродилися відтак основні прикмети новітньої західно-європейської беллетристики особливо новеллі.

Візантійський роман і повість своїми мотивами і генезою стоїть на границі двох культур: грецької й орієнтальної. Звідси пливе ся велика різнородність помислів, мотивів та епізодів сього роману, що походять по части із джерел, грецьких (Олександрія, Девгеній Акрит) по части із орієнтальних: жидівських (Соломон і Китоврас), арабських (Сінагріп і Акир), вавилонських (Повість про вавилонське царство), індійських (Варлаам і Йоасаф). Елементи християнські сполучені в них через павлікіянські й маніхейські секти із відголосками перського дуалізму а через гностицизм із мотивами, що кореняться в буддизмі.

Усю ту мозаїку рінжнманітних помислів, мотивів, джерел — сполучувала з собою християнська закраска, що сильно налягла на всі ті романи й повісти, запевнючи їм тим краще популярність у літературі середньовічного християнського світа, отже й у нас, на українських землях.

На Русь-Україну переходили ті романи й повісти по части безпосередно з джерел візантійсько-грецьких почасти через посередництво болгарських та сербо-хорватських перерібок і редакцій до яких долучувалися вже як н. пр. в „Олександрії“ і впливи західно-європейські.

Усі ті повісти — і роман про Олександра Великого що змальований як вірцевий герой християнський, якого Бог Саваофт і пророк Єремія веде через несказані небезпеки й чудові пригоди до далеких східних країв аж до багатой Індії, та на край світа, до країни Гогів і Магоів — і повість про Варлаама і Йоасафа, якої скелет і ціла романічна основа взята з переказів індійсько-буддиських, елемент притч, почасти орієнтального, почасти християнського походження а елемент релігійно-догматичний, розвинений вже на ґрунті середньовічного християнства — і повість про Сін-аґріпа і Акира з мотивами і чарами арабського циклю „Тисячі й одної ночі“ — і повість про Стефаніта й Іхнілата із сплетами казок, запозичених із Пеглевійської „Каліли-Дімни“ — чи роман про Соломона й Китовраса, що великою частиною своїх мотивів сягає в область літератури апокріфічної — і „Повість про вавилонське царство“, сполучена з візантійською легендою про царські інсігнії, символ царської влади, привезені з далекого Сходу та звязані з переказом про Мономахову шапку й новгородський клубук — здобували собі, і згаданою християнською закраскою, і чудовністю та рінжнманітністю своїх мотивів широку популярність на українських землях, кружили в великому числі копій і перерібок із немалими змінами та додатками, що надають ім часами характер окремої редакції (н. пр. Олександрія в закарпатських перерібках) — і приймали тут часто в себе елементи фольклорні, впливаючи із свого боку на деякі категорії пародної творчости.

Розповсюдження старинного роману й повісти на українських землях є наглядним доказом звязків нашого народу з культурою сучасної просвіченої Європи.

Звязки ті розширюються і скріплюються значно в XVI в. до чого причинилася так політична унія люблинська як і релігійна унія берестейська, які відчинили на стижір двері для західно-європейських впливів.

Сей факт відбився в історії нашого роману й повістів, що від XVI в. почали до нас доходити не, як дотепер, із Візантії та від південних Словян, але із Заходу, чи то безпосередно, чи через літературу польську, чеську та німецьку.

До таких належить н. пр. повість про чеського королевича Брунцвіка, про Трістана й Ізольду, або про королевича Бову, про Мелюзину, про сімох мудрців то що.

Через літературу чеську, польську й німецьку доходили на Україну від половини XVI в. і цілі великі західно-європейські збірники як „Gesta Romanorum“, „Speculum exemplorum magnum“ „Disciplina clericalis“ і інші.

Вони містять у собі велике число анекдотично-побутових або псевдо-історичних цікавих і моралізуючих оповідань, що черпають свій матеріал по часті з переказів клясичного світа, по часті з орієнтальної поезії, по часті із західно-європейських джерел середніх віків, не погорджуючи часом і такими помислами, як французькі фавль або італійська новелля в роді „Декамерона“ Бокачіо.

На словянському Сході а з'окрема на українських землях знані ті збірники під назвою „Римськія Діянія“ між іншими в перемиській рукописі з XVII в. з виразними слідами лемківського діалекту. Тут належить і збірник, знаний під назвою „Велике зеркало“.

Ті переклади чи перерібки західно-європейських оповідань розширювані або вкорочувані, часто збогачувані новими, часом фольклорними епізодами і додатками, становили з огляду на свій моралізаторський характер головне джерело прикладів і притч, якими користувалися українські проповідники, як Кирило Транквіліон Ставровецький, Антоній Радивилівський, І. Галатовський, Іван Вишенський і інші — ввійшли до безім'яних рукописних Учительних Євангелій і скріплені засобом мотивів із Патерика, Міней та Прологів, увійшли до відомої збірки знаної під назвою „Народовіщаніє“, якої перше видання появилася в Кременці р. 1756.

Такі оповідання наших Учительних Євангелій і „Народовіщанія“, достроєні до цілий моралізаторсько-дидактичних, се по при всі ріжниці, безпосередні предтечі відповідної категорії повістей Квітки а саме, групи оповідань моралізаторсько-сентиментальних.

Так виглядали головні форми і фази розвою української повісти, оповідання й легенди в найдавнішому й середньому періоді української літератури до кінця XVIII в. та в перших ще десятках літ XIX в.

Усі ті ріжнородні беллетристичні форми літератури, хоч і тишилися широким розповсюдженнєм і мали чи малий круг читачів а через те й тисячними дорогами втискалися до народної пам'яті й увяи та із свого боку впливали на збогачення тем і мотивів народної колективної творчости, все таки стояли і під зглядом змісту, мистецької техніки і мови далеко від тої форми новітньої вже повісти, яку дає напій літературі Григорій Квітка-Основняенко.

Коли порівнаємо Квітчині повісти (поминаючи його історичні нариси, яких не можна назвати повістями в точному розумінню того слова, і які написані неукраїнською мовою) з аналогічними творами попередних фаз нашого письменства, то й побачимо, кілька то нових елементів впроваджує Квітка до нашої літератури.

Замість тем грецької біблійної та орієнтальної старини впроваджує він теми сучасні; замість тем чужих, дуже часто екстериторіяльних, то є таких, які незв'язані з ніякою означеною територією, впроваджує Квітка теми місцеві, рідні, українські. Звідси випливає й основна ріжниця в письменській методі й творчій техніці. Через зльокалізованню обсягу й тем своєї творчості, через перенесення їх у часи йому близькі або сучасні, відкрив він собі поле безпосередньої обсервації дійсного, реального життя, а се повело дальше за собою й індивідуалізацію зображуваних ним осіб, поглиблення психологічних процесів їх переживань і таку плястичність у змальованню поодиноких типів, чи індивідів, про яку не могло бути й мови в старинних формах оповідання.

В оповіданнях Квітки перший раз вступає до хоромів нашої повісти психічне й побутове життя українського люду із замітним засобом характеристичних відголосків соціальних умов серед яких воно відбувається, із великим багатством етнографічних і фольклорних подробиць.

Народні маси відсувані серед тодішнього політично-соціального устрою від провідної ролі в широких подіях, не могли проломити собі відповідного шляху до літератури усіх європейських народів; а коли декуда як н. пр. у деяких драматичних інтермедіях з'являються силуетки чи фігури селян, то не в характері поважним, а для гумористичного оживлення твору. В такій епізодичній формі з'являються часами селяне в деяких західно-європейських оповіданнях та драматичних інтермедіях і в наших інтермедіях, до Котляревського.

Широкі народні маси в їх збірній формі і силі бачимо вправді в козацьких літописях, але не бачимо там з'індивідуалізованих одиниць українського селянства.

Квітка перший впроваджує українського селянина до нашої повісти, впроваджує не для глуму, не для самого гумору, не для декорації, чи антитези, не епізодично, але визначає йому головне місце в своїх творах; велить йому промовляти стилем властивим його сфері, висловлювати всі свої радости й терпіння, свої психічні переживання, відкриває нам цілий ряд живих людських одиниць і типів, наділених і своєрідними хибами і найшляхотнішими пориваннями та етичними почуваннями; — одним словом, з'ображує з'індивідуалізовані людські постаті, людські душі, там, де до того часу сіріла лишень в далечині, легковажена а то й погорджувана, незнана, неозначена, таємна народня маса.

При тому й мистецька техніка оповідання, сам уклад сюжету розбудований нарочно так, щоби романічна тема формувалася у ряд картин, доцільно впорядкованих, для степенування психічного напруження і викликання мистецьких зворушень — становить не менший поступ у порівчанні із дотеперішними формами нашої беллетристики.

Переломове значіння мають повісти Квітки під зглядом мови.

Всі форми української белетристики в писані в старинному й середньому періоді мовою не українською але з правила церковно-словянською; українська народня мова продирається до них, що правда, із що раз зростаючою силою (а всеж таки лишень спорадично) особливо там, де ті твори попали, як н. пр. закарпатська Олександрія, до рук малограмотних переписувачів, що вийшли з люду. Українською мовою передавано з уст до уст постійно й широко лише вивіти народної творчати.

Квітка перший користується свідомо у значній більшості своїх повістів так, як Котляревський у своїй Енеїді та драматичних творах, живою народною мовою перенятою безпосередно з уст українського селянина.

В листі до Максимовича пише він: „Ми повинні завстидати і веліти замовкнути людий з дивними поглядами, які голосно проповідують, що не можна писати на тій мові, якою говорить 10 міліонів, а яка має свою силу, свою красу, що її не можна висловити другою мовою, свої звороти, гумор, іронію і все як у порядної мови“ (Порівнай Данилевського „Украинская Старина“ 250, 252).

„Як говоримо так і писати треба“ висловився він на другому місці.

Як бачимо між давніми формами роману, повісти й легенди а повістями Квітки існує велика різниця, велика прогалина. Але „*natura non facit saltus*“. Література також ні. В ній іде постійний згаданий на початку процес еволюції. І наша література підлягала йому а при тім вона не була ізольована, але стояла в тісній органічній звязи із сучасними літературами інших культурних народів.

Сю прогалину помогли Квітці перейти і розпочати нову фазу в історії нашої повісти: загально-європейські струї і прямування, та його особистий талант обсерватора й мистця, наділеного етичними ідеалами й гуманними почуваннями.

Під якимиж літературними вражіннями, та під якими особистими переживаннями й помічуваннями появилися новіші елементи Квітчиних повістів? Які відомі йому літературні стремління, чи їх поодинокі прояви й твори вплинули на відповідні прикмети його оповідань на добір їх тем, технїку, манеру та загальний ідейний напрям?

Творча сила письменського таланту, ступінь його оригінальності й посторонніх літературних впливів не однаково проявився в поодиноких категоріях Квітчиних повістів, що мають різно-родний, нераз собі суперечний характер.

Про Квітку не можна сказати ані враз із Петровим і Дашкевичем, що його повісти відзначаються чутливим сентименталізмом („Очерки“ стор. 87. і д.), ані враз із Дашкевичем („Отзвьѣ“ стор. 95, 97), що вони реалістичні а то й натуралістичні. Усякі такі

сумарично-загальні оцінки невірні. Тут потрібна спеціальна аналіза, яка прояснить нам головні пружини Квітчиної психології творчості, її ідейних та етичних основ.

В життю і творах Квітки йде вічна боротьба між теоретичними поглядами виплеканими в панській атмосфері а почуттєм справедливості, правди й християнської любови ближнього; між привичками свого стану а горячими пориваннями серця; між засадами аскетичної етики а потребами живої людини та обов'язками доброго громадянина; між ідеальним світоглядом, вилеліяним в його чоловіколюбнім серці а глибокими, часто сумними, болючими вражіннями реального життя.

Теоретично, згідно з поглядами панської, дворянської сфери, з якої він вийшов, боронить він у листах до любезних земляків та в деяких своїх творах кріпацтва — а в практичному життю незвичайно людяно, по батьківськи поводить ся із своїми підданими кріпаками. Глибока побожність жене його до монастиря — а живе серце тягне його назад до родинного і світського життя; аскетична мораль каже йому позбутися всяких клопотів цього світа і затопитися в побожній задумі над вічністю — а горяча любов ближнього нагадує йому, під безпосереднім впливом Сковороди, громадянські обов'язки і каже служити землякам по своїй совісти, по своїм силам, дбати свідомо і програмово про просвіту люду й писати для селян популярну біблійну історію та історію рідного краю. В драмі „Шельмено писар“ висловлює Квітка теоретичний трохи не згіршливий погляд на селян та їх спосібности й етику — а в цілому ряді повістів відкриває він в українських селян високі етичні стремління та альтруїстичні пориви, глибоке почуття правди й справедливості, здатність до найвисшої саможертви, релігійну резигнацію і таку ніжність почувань у всяких ситуаціях життя, яка була і є найчистішим вивітом людської душі.

Непохитним дороговказом лишаються у Квітки через ціле його життя ідеологічні основи чоловіколюбного християнзму та ідеалістично-гуманітарний напрям етики Сковороди, особливо його громадянська теза, на яку звернув був увагу вже Потебня (у Ювілейному викладі в Харкові року 1878 „Громада“ IV, 1879, стор. 245) „Буває в житті чоловічому такий час, коли ніяка прихильність, ні любов найщирша, ніжє сімя не повинні вдержати чесного чоловіка і громадянина від його обов'язку.“

У згаданій вище духовій боротьбі та зазначених основних, нераз перехрестних лініях складної психічної організації Квітки треба й шукати вихідної точки для зрозуміння генези його творчості особливо його повістів, які відповідно до згаданих вислідів його психічної боротьби та з узглядненням зверхних, літературних впливів можна поділити на три основні групи.

Першу групу становлять ті повісті, яких автор для переведення своїх згори поставлених моралізаторських тез малює

нам порядки й людей не такими, якими вони були в дійсності, але такими, якими вони по його думці повинні бути. Ті повісті мають через те неперечно характер сентиментальної суспільної іділлі. До сеї групи належать такі повісті, як: „Божі діти“, „Добре роби, добре й буде“, „Щира любов.“

Тут малює нам Квітка із становиска гуманного пана, дворянина, як пани поводяться із селянами-кріпаками немов рідні брати, як люди людям добра лишень бажають і живуть мов ангели божі. Найбільша соціальна кривда кріпацтво, проти якої вже під той час звертаються визначні російські (Радищев: „Путешествіє“, українець з роду Капніст: „Ода на рабство“, Пушкін: „Деревня“, „Літопись села Горохіна“ і т. д.), особливоз українські письменники (як: Сковорода, Котляревський, Артимовський-Гулак) — проти якої підносить небаром, ще за життя Квітки, свій могутний голос Шевченко — проти якої протестував і сам народ у своїх піснях на теми суспільні — не знайшла відголосу ні освітлення в його повістях.

Квітка не міг взнестися, в наслідок свого виховання, понад погляди своєї панської дворянської сфери і навіть у „Листах до любезних земляків“ та в деяких своїх беллетристичних творах (Шельменко писар) боронить панщини, недобачучи в ній соціального лиха. Поставивши собі зазначені вище етичні цілі й не хочючи собі псувати моралізаторського вражіння, насилував правду і творив іділлю часто якраз серед таких умов, де в реальному житті розтвиралася безодня людського горя.

Велику ролю грала тут і сама літературна техніка Квітки і літературні, головню західно-європейські первозори.

Що тикається літературної техніки, то Квітка в сій групі повістів продовжує по части еволюційне пасмо, снує дальше нитку тої літературної традиції, де повісті, легенди й новеллі, служать у поодиноких українських проповідників та в таких збірниках, як „Римськія діянїя“, „Великоє зерцало“, „Учительні євангелїя“ та „Народовіцанїє“, як притчі для переведення означених згорі моралізаторських цілій.

На початку кождої важнійшої своєї повісти ставить Квітка якусь етичну моралізаторську тезу, якої правдивість мають доказати події чи особи змальовані в повісти.

Возьмім на увагу повісти сеї першої групи.

Тут належить оповідання „Божі діти“. На початку поставлено моралізаторський афоризм на тему великодушної філантропійної любови дітий: „Як таки не любити діточок, сих ангеліків божих, як Господь повелїва. Що з того, що ти зробиш яке добро такому що тобі тимже і віддякує. Ні, зроби добро такому, що він тобі ніколи не віддасть. Є той, що віддасть Тобі добро на сім світі, на тім уведе тебе в царство своє; бо ти вбивався за сиріточкою, тратився на манюсінських діточок, поставляв ім усе, чоґо ім треба було а найбільш усього помагав

немочним та болящим діточкам, памятаючи й до тебе любов і милости самого Господа Творця небесного.“ (Твори II, вид. Потебні, стор. 44.) „Ось розкажу я вам, як Господь сам старається об манюсінких діточках, сохрания їх і посила ім благодітелів не оставля і тих, хто вбивається за діточками, жалкує об них і не жаліє нічого, аби сих малявочок сохранити від усякої біди.“

І розказує Квітка, як пан бере до себе сирітку Меласю, приймачку убогого кріпака, виховує її ураз із своїми дітьми як панянку, віддає заміж, забезпечує щастє цілої кріпацької сімїї, яка відлячує йому такоюж самою щирою любовою.

Що діялося звичайно із кріпацькими дівчатами, взятими до панського двору, се показано реально в творах Шевченка а пізніше в оповіданнях Марка Вовчка. Але Квітка дає нам іділлю, що підкріплює вповні його моралізаторську тезу.

Ту саму прояву бачимо в його другій повісті тойж категорії: „Добре роби, добре і буде.“

Тут знов поставлена як вихідна точка оповідання моралізаторська теза: „Ніхто не забуде голодного року, що Бог послав нам за гріхи наші. Отець, Цар небесний не до кінця прогнівається на нас а все жде, щоб ми схаменулися, покаялися і вернулись до закону його святого і робили його волю. Яку? Його повелініє: Любить його як создателя свого, що від нього усе маеш, і світ, і хліб, і худобу, і сімю, і усе, усе, і що добрости і милосердію його і міри нема та любить всякого чоловіка, як щирого свого брата і сина божого. Господь милосердний оборонить і перед усіми уявить такого, що не боячися пересудів, не дивився ні на кого, робив добро для свого брата, бо любив і слухав закону Отця нашого небесного! Тоді такому і станеться: Добре роби, добре і буде.“

І правдивість отсеї моральної тези стараєть ся автор підкріпити знов своїм оповіданням.

Отсим носцем божого заповіту про активну любов ближнього являється старий поважний селянин Тихон Брус, що в тяжкому лихолітті, в часі голоду з повною самопосвятою ратував бідних голодних селян. А орудником, виконавцем божої справеливости, що нагороджує вже на сьому світі добрі діла — являється добрий шляхотний губернатор який любить правду, а карає кривду і який припинає на груди Тихонові царську медаль, що аж до сліз зворушує добродійного селянина.

А кріпаки із запалом та із захопленням вихвалюють губернаторову та царську доброту і справеливість.

Які були не виімкові, а звичайні царські губернатори в тих часах, се показав найкраще Гоголь у своїому знаменитому „Ревізорі з Петербурга“ (року 1836) а ще скорше перед тим і сам Квітка у своїй комедії „Приїзкий із столиці“ (року 1827), що послужила в деякій мірі за пероввізир для Гоголя.

Але Квітка досягнув намірену мету, дав притчу на підтвердження моралізаторської тези: „Добре роби, добре і буде.“ Ідея божого заповіду виходить переможцем вже на цьому світі. І маємо в сім творі знов суспільну іділлю.

Візьмім на увагу третю може найважнішу повість Квітки тої групи і найбільше характеристичну з боку літературного п. н. — „Щира любов“ у якій релефнійше виступає романічна тема, хоч вона тісно вяжеться з проблемою соціальною і має таку саму конструкцію.

В її основу бере Квітка моралізаторську тезу на тему правдивої, беззастережної любови, що веде до самопожертви. „Що то є любов? Оттак одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем здружилося, то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зойтися, треба їм одно одному втіхою і порадою бути. Коли одному з них приходить пострадати, до віку у біді жити, другий не думаючи довго сам піде у бідку, аби другому було добре. Постраждаю, каже, і не втерплю, вмру? — Дарма! Кого люблю, захищу від бідки, збавлю від горя“ (II, 95).

І дає нам знов автор немов притчу на доказ отсеї своєї неперечно високо етичної тези.

Офіцер, син поміщика, зближується до українського селянина, веде з ним довгі розмови, про астрономію і такі інші вчені річки, заходить до його хати, живе з ним як брат з братом, залюблюється до його неграмотної дочки, Галочки, хоче з нею женитися, стає через те в суперечність із своєю панською сімєю — але Галочка, яка щиро його любить, відчуваючи, що вона йому нерівня, рада б для його добра і душу положити, відказується від нього і з розпуки виходить заміж за нелюбого собі кріпака-наймита.

На прикладі показано, що правдива є така дефініція щирої любови, здатної до саможертви, яку поставив Квітка на початку своєї повісти і хоч автор запевнює під кінець повісти, що його Галочка й офіцер Семен Іванович, особи правдиві, вони в тому часі і серед тих умов, у яких малює їх автор виглядають зовсім неймовірні, як анахронізм.

Такі форми зближування панів дворян до народу бачимо в життю і творах на Україні і в Росії далеко пізнійше, де аналогічні прояви виступають і в життю і в літературі під впливом народництва та теоретичного хлопоманства у 60 та 70-тих роках у Нечуя („Хмари“), Старицького („Не судилось“), а в найновішій літературі у Винниченка („Молода кров“).

В часи Квітки кидалася у вічі якнайбільше характеристична і звичайна — відворотна сторона медалі. Зближування панів та офіцерів до сільських дівчат давало звичайно такі висліди, які й сам Квітка так знаменито змалював у своїй „Сердечній Оксані“ а Шевченко рівночасно у своїй безсмертній „Катерині“.

По при всю неймовірність помислу написана „Щира любов“ талановито.

Коли зверхна, технічна конструкція Квітчиних оповідань цієї групи споріднена, як було сказано, із повістями, легендами і притчами, вставленими до українських проповідів, то її ціла літературна манера, слезливо-чутлива закраска а в „Щирій Любові“ і вибір теми є тісно зв'язані з анальогічними літературними течіями і проявами західно-європейської літератури другої половини XVIII в., знаними під назвою „сентименталізму“.

Квітка добре знав французьку мову, міг отже безпосередньо ознайомитися з проявами західно-європейської літератури, яка відбувши довше пасмо еволюційних переходів, дійшла до кристалізації своїх новітніх форм скорше, як література українська, великоруська, та деякі інші словянські літератури.

На тій точі неперечно була Квітці помічна і його жінка Анна Григорівна Вульф, що розчитувалася у французьких повістях, та брала участь у його літературних працях — і якій присвятив Квітка збірне видання своїх повістей.

Сентиментальний напрям літератури становить протест проти штучності й зіпсуття життя висших сфер, пересичених викривленою цивілізацією.

Назва сентиментальний має свій початок у творі Стерна (1713—1768): „Сентиментальна подорож до Франції та Італії“ (1767).

Перші твори того роду появились теж у Англії; найвизначніші з них се „Памеля“ або „Нагороджена чеснота“, Самуеля Річардсона і йогож „Клярісса“. Стернова повість „Вікарій з Векфіельду“ — деякими своїми прикметами зв'язана з сими творами.

Під впливом Річардсона, пише Ж. Жак Руссо (1712—1778) свою „Юлію“ або нову „Ельоізу“. В тій повісти, як і в інших своїх творах звертається Руссо проти zdeгенерованих виквітів цивілізації, накликаючи людство до повороту до природи.

Супроти раціоналізму енциклопедистів спеціальнож супроти цинічного вольтеріанізму і негації людських почувань — видвигає Руссо евангеліє чуття.

Кладучи однак головну вагу на потреби серця й усуваючи на другий плян інтереси розуму виродилося се прямовання у пересадну чутливість, що викликувала зойки, стогни, сльози там, де вони найменше були на місці.

З усею силою, у всій яркости виступають сі прикмети в неперечно талановитому творі Бернардене де Сан Пера „Павло і Вірґінія“.

Сі твори сентиментального напрямку зробили велике вражіння в європейській літературі і викликали значме число наслідувань і перекладів також у деяких словянських літературах, між іншими в літературі великоруській уже почавши від кінця XVIII в.

І так Річардсона „Памела“ вийшла друком 1787 р. „Клярісса“ 1791 — 1792 року. Року 1794 появилася невдатна перерібка Львова повісти Річардсона „Російська Памела или історія Марії

добродѣтельной поселянки“ з причини якої названо Львова Анті-річардсоном. Великооруський переклад першої частини „Нової Ельоізи“ Руссо надруковано ще року 1769 а ціла вийшла в перекладі року 1792—93 і 1804. Переклад великоруський Стернової „Чутливої подорожі“ появилася року 1793.

Повість Бернардена Де Сан Пера „Павло і Вірґінія“ появилася в великоруському перекладі 1794 року.

Під впливом сентиментальних романів Річардсона й Руссо написаний і ориґінальний твір, що мав у своєму часі велике значіння у великоруській літературі, то є „Бѣдная Лиза“ Миколи Михайловича Карамзіна. Вона появилася року 1791—1792.

Зміст її великоруський; манера чужа, західно-європейська. Великооруські підгородські селяне промавляють тут мовою та високолетним стилем Річардсона і Руссо.

Тема повісти смілива, малює нам перший раз великоруських підгородських селян у їх стичности з інтелегентними кругами.

Молодий дворянин Ераст, офіцер, навязує любовні зносини з селянкою Лізою а переситившись її любовю, покидає її та програвши все майно в карти, хоче женитися з багатою вдовою а Лізі дає немов відчипного сто рублів. Ліза не переносить страшної зневаги своїх почувань, кидається до ріки і топиться. Її мати довідавшись про долю Лізи — вмирає. „Серце моє підпливає кровю в сю мінуту“ — кінчить автор свою повість. — „Я забуваю в Ерасті чоловіка, я готов його проклинати, але мій язик не ворухнеться; дивлюся на небо і сльоза котиться по мойому лиці. Ох! чомуж я пишу не роман а сумну дійсну подію“.

„Бідна Ліза“ здобула собі широкий розголос в російській суспільности. Не міг незнати її також Квітка і вона мала поруч інших сентиментальних романів, особливо західно-європейських деякий вплив на форму і літературну закраску Квітчиної повісти і драми під наголовком „Щира Любов“.

Ся Квітчина повість навіть своєю темою дуже близька до „Бідної Лізи“; тількиж повість Карамзіна представляє немов другий бік справи і малює офіцера-дворянина у його любовних зносинах із селянською дівчиною і його бруталність далеко вірнійше, хоч оба автори запевнюють читача, що їх повісти основані на правдивій події.

І друга повість тоїж групи Квітчаних оповідань, а саме: „Добре роби, добре і буде“ дуже близько підходить сентиментально-моралізаторською манерою, і темою і до Карамзінової повісти „Фроль Силинь благодѣтельный человек“.

Заможний великоруський селянин Фроль Сілін — се паралелля до Квітчаниного „Тихона Бруса“. Він так само в часі голоду роздає хліб бідним селянам, опікується ними і є так само взірцем усяких чеснот.

Мусимо отже ствердити, що в генезі тої групи Квітчаних повістів, які мають характер моралізаторської сентиментальної

іділли відіграла не маловажну роллю анальогічна течія західно-европейської літератури і то з одного боку безпосередно через твори Річардсона і Руссо а з другого боку посередно через згадані анальогічні прояви великоруської літератури.

Деякі прояви більше природного як виманерованого сентименталізму міг Квітка бачити в „Наталці Полтавці“ Котляревського.

Згадані висше посторонні літературні прояви мають неперечну вагу в генезі повістів Квітки сеї категорії.

Однак головне, природне джерело сентиментальної закраски повістів Квітки пливе у него безпосередно із знання психіки та способу вислову українського люду — що знайшли таке проречисте, ясне сформоване в чутливо-ліричному характері значної частини народної творчости. Не без значіння тут і особиста вдача Квітки звязана з його вихованнем.

В иншій сфері літературних традицій і впливів корениться друга група повістів Квітки і має через те инший характер і під зглядом добору тем та поодиноких мотивів та напряду обсервації і під зглядом засобів письменської техніки.

Тут належать такі Квітчині оповідання, як „Мертвецький Великдень“, „Конотопська відьма“ та „От тобі скарб“, у яких мітко підхоплені прояви реального життя, виведені з природним гумором, заправлені сатирою, сполучуються із сильним фольклорним підкладом та з виквітами народної фантастики. Фольклорний підклад мають і такі дрібніші оповідання як „Купований розум“, „Пархимове Спідання“ або „Підбрехач“, де анекдотичні теми виведені карикатурними почерками.

Під зглядом сатирично-гумористичного характеру належить до сеї групи і „Салдатський портрет“ (1833). Се так само бурлескна травестія клясичної теми модельована в стилу Котляревського серед сценерії українського ярмарку, що має свою паралелю в „Сорочинецькій ярмарці“ М. Гоголя.

І в тій групі повістів бере Квітка, як усюди, за вихідну точку моралізаторські тези але для їх переведення користується тут иншими мистецькими засобами.

Нема тут ані сліду сентименталізму а на перший плян виступає гумор і сатира над суспільними проявами селянського побуту.

З боку літературного ясна тут безпосередна звязь із гумористично-сатиричним напрямом Котляревського і його епігонів, що відбила ся у Квітки деякими карикатурними почерками.

Декуда бачимо навіть зовсім виразні ремінісценції з Котляревського н. пр. в описі пекла в оповіданню „От тобі скарб“ (І. ст. 358—363), де вони виступають у цілому ряді тих самих подробиць аж до недотепних „віршаників“.

Обсяг Квітчиної сатири не дуже глибокий. Він не додумується до основних причин громадянського лиха а бачить його головно у зловживаннях сільської старшини, цілої хмари чиновників і судо-

виків, перед яким можуть захистити люд лише найвиспі чинники, такі, як праведні губернаторі, яких дає він нам кілька okazів, немов антитеза до губернатора із Гоголевого „Ревізора“.

Таке велике суспільне лихо як кріпацтво, проти якого виступали в своїх творах Квітчині сучасники: Котляревський, Артимовський-Гулак, проти якого бореться Шевченко цілою силою свого духа, проти якого протестує і сам народ у своїх жалібних піснях, немов невольницьких псальмах — не лише не викликало негативного освітлення та осудження в творах Квітки але знайшло в ньому навіть теоретичного оборонця в його „Листах до любезних земляків“, хоч він у практичному життю незвичайно людяно відносився до своїх кріпаків.

Одначе в рамках свого неширокого світогляду, в сій ближшій йому сфері обсервації дає нам Квітка тільки реалістично зображених всіляких сільських пявок та визискувачів і такі плястичні, живцем з натури підхоплені народні типи, що тим способом випередив він значно своїх сучасників на полі повісти й оповідання вже сеї групи.

Гумористично-сатирична струя се одно пасмо що звязує Квітку безпосередно з тодішнім літературним прямованнем на Україні.

Друге таке пасмо — се широко розмальований етнографічний підклад і народня фантастика, яка перемішана в його оповіданнях із реальними картинами народного побуту. Етнографічний підклад із зразками фольклору виразно й буйно розвинув ся і в інших групах Квітчиних повітів.

Під зглядом літературної техніки, де сцени з реального життя переходять у фантастичні, переважно у формі снів або п'яних привидів, — споріднені Квітчині оповідання сеї групи із Гоголевими „Вечерами на Хуторі“ (1831—1832 р.) та деякими оповіданнями „Миргороду“ (1835 р.) — хоч елемент реалістичний виступає тут у Квітки далеко сильнійше як у „Вечерах“ Гоголя.

Бачимо чи мало аналогій між такими оповіданнями як: Гоголів „Вій“ і Квітки „Мертвецький Великдень“ (п'яний чоловік, у церкві в ночі, духи, чари, півні і т. п.), як сцени із Гоголевої „Різдвяної ночі“ та „Весняної ночі“ і „Вія“ і аналогічні мотиви „Конотопської відьми“ (відьми, чари) — дальше аналогії між такими оповіданнями як „Зачароване місце“ та „Пропаця грамота“ Гоголя а Квітчиним оповіданням „От тобі скарб“ (Шукання скарбу, гостина у чортів); між описом ярмарки в Квітчиному „Салдатовському портреті“ а „Сорочинською ярмаркою“ Гоголя.

Коли тут можна говорити про вплив Гоголя на Квітку то треба відмітити і вплив Квітки на Гоголя, бо Квітка далеко скорше зачав критично і сатирично освітлювати життє ледачої сільської старшини та чиновників і судовиків так у своїх оповіданнях, писаних великоруською мовою як і в комедії „Приїзджій изъ столицы“ р. 1827 (Гоголів „Ревізор“ появился р. 1836).

Головного пояснення згаданих висше аналогій і паралель між оповіданнями із фольклорною закраскою Квітки і Гоголя треба шукати передусім у знанню і безпосередній обсервації народнього життя українських селян у обох авторів а особливо в загальному під той час великому впливові могутньої романтичної поезії, що приймала оден із найсильніших своїх допливів із народної поезії а зокрема з народної фантастики.

Із західно-європейським романтизмом був Квітка обзнайомлений безпосередно так, як і його дружина Анна Григоріївна Вульф розчитуючися у французькій літературі.

Квітка був знайомий особисто між іншими також із Жуковським, великим ентузіастом і визначним перекладчиком західно-європейської романтики.

Також Харківський університет особливо професор літератури Кроненберг був пропагатором західно-європейського романтизму. Се не полишилося без впливу і на твори Артимовського-Гулака, Боровіковського і самогож Квітки.

Рука в руку з романтичною поезією йшов так як у західній Європі так і у східних Словян і на Україні—култ народньої старини та народної поезії, збирання народніх пісень, переказів та звичаїв і дав під той час уже такі визначні збірники як Цертелева, Максимовича, Срезневського і інших.

В тому романтичному прямуванню і в запалі до розслів народнього життя і творчости лежить літературне джерело так сильного етнографічного підкладу як і фольклорних мотивів майже всіх Квітчиних оповідань.

Цілий ряд реалістичних картин, які Квітка розсипав серед фантастичних епізодів і декорацій згаданих повістів, сполучує сі оповідання із творами третої найважнійшої групи.

Пояснення генези й літературного характеру і тої третої групи Квітчиних оповідань, які стоять на протилежному полюсі від обговорених висше його моралізаторських оповідань першої групи — треба в значній мірі глядати в згаданій висше боротьбі ріжнородних психічних сил та життєвих і літературних імпульсів, яка ішла в душі Квітки.

Теорія мораліста і льяального громадянина казала Квітці малювати суспільне життя, порядки і людей такими, якими вони повинні бути — а талант свідомого обсерватора й життєписця показував йому людей такими, якими вони були в дійсности.

З тої причини ті повісти, в яких взяли верх теоретичні, наперед поставлені моралізаторські тези мають, як ми бачили, характер неперечно виманерованої, почасти сентиментальної ідділли а в других категоріях повістів у котрих мереможцем виийшла обсервація життя піднявся Квітка на висоту першого що до часу і якости реалістичного повістяря народнього побуту і блиснув таким талантом, що запевнивби йому місце в кождій хочби і найбогатшій світовій літературі.

У згаданий психічний боротьбі здобула собі та важна сила, якою являється безпосередна обсервація реального життя, рішучу перемогу між іншими причинами головню тому, що вона впливала також із теоретичних поглядів Квітки, із літературного методу, яким він, так само як у практиці, випередив своїх сучасників.

Ті свої методичні літературні погляди сформував Квітка ясно в листі до Плетньова: „Мені було досадно, що всі літають під небесами винаходять пристрасти, творять характери; чомуж би не звернутися на право і на ліво і не писати того, що подається на очи?“

„Живучи на Україні, привчався я мови її люду, привчився розуміти його мисли і заставив їх своїми словами переказати їх публіці. От причина тої уваги з якою прийнято й мою „Марусю“ і другі повісти тому, що вони писані з натури без усякої прикраси і підтушовування („Громада“ IV. 238).

Як бачимо і сам Квітка зачислює „Марусю“ до тої групи його повістів, що написані під впливом безпосередної обсервації реального життя люду.

Легка сентиментальна закраска, що становить незначний відголосок анальогічної манери західно-європейської не стає в тій повісті в розріз ані з життєвими ситуаціями ані із природним способом вислову українського люду, що вже прикметами своєї мови склонний до чутливої ніжності (широка скала демінутівів не лише в прикметниках та прислівниках але і в дієсловах) — а навпаки впливає з них безпосередно.

„Серця народу не можна обманити“, каже Куліш — „Сльози простого люду, пролиті на Україні над долею „Марусі“ і „Оксани“ — се факт із котрим мусить числитися естетична критика“.

До сеї групи Квітчиних повістів треба зачислити окрім „Марусі“ передусім сердечну „Оксану“, „Перекотиполе“ і „Козир дівку“.

І тут ставить автор як вихідну точку тематичної концепції на початку кожної повісті моралізаторську тезу на приклад в „Козир дівці“ на тему, що „нічим так ми не согрішаєм на світі як язиком осуджуючи один одного“; або в „Сердечній Оксані“ на тему материнської любови або в „Перекоти-полю“ на тему Божої справедливости.

І тут присвічує йому думка, що добро, правда, любов ближнього стає переможцем а коли й добро гине то правда виходить на верха і тріумфує ідея Божої справедливости або кращі, шляхотнійші пориви людської душі, які все вміє Квітка віднайти в серцях українського селянина.

Переведення моральної основи, що відповідала ідеологічному наклоніві Квітки бачимо в усіх повістях і сеї групи.

В „Марусі“ зображено перемогу глибокої віри і християнської резигнації над болем і розпукою; в „Перекоти-полю“ показана сила Божої справедливости що помагає правді вийти на верх, що відкриває тайні провини злочинника й веде його на людський

суд; в „Козир дівці“ пробоєм здобуває енергійна молода дівчина для того, кого любить, увільнення від сіти, в якій його замотала сільська старшина та хабарницькі судовики, так, що правда стає переможцем.

В „Серечній Оксані“ зображена з одного боку сила материнської любови і міць сільської дівчини, що із огню зпокус та пристрасти із багна розпусти, в яке попадає через свою молодечу нерозвагу і недосвіченність, виносить чисту, неспоганену душу.

Отся моралізаторська ідеологія так важна в цілій психіці Квітки а теоретична, згадана вище засада, писати те, що бачимо в реальному житті се два протилежні принципи, що ведуть звичайно у два протилежні напрями літературної творчости.

Погодити обі ці засади з собою поміг Квітці, з одного боку щасливий добір сюжетів, у яких могла знайти примінення і моралізаторська ідеологія і згадана вище засада відтворювання реального життя, та знайти свій повний вислів — а з другого талант великого помічувача.

І отсей талант обсерватора та згадана вище реалістична літературна засада відсуває в сих повістях на дальший плян первісну моралізаторську задачу і заставляє автора малювати пановання в дійсному житті зла над добром, а кривди над правдою, або перевагу поривів серця над теоретичними релігійно-моральними рефлексіями.

Василь в „Марусі“, на перекір моралізаторській тезі, що „до нічого в світі не треба пристращати ся“ не задавлює своїх любовних почувань, не в силі придавити і своєї розпуки та болю, гине не могучи пережити смерти любої дівчини і викликає у читача живе спочування.

Злочинник Денис у „Перекотиполою“ попадає в руки справедливости; правда виходить на верх, але кривда злидаря Трофима і розпука жінки та дітий над його трупом полишають в душі читача сум над невинно пролитою кровю над властю темних сил у людському життю.

В „Козир дівці“ здобуває правда в особі розумної селянки Івги повну перемогу; але знущання над невинно засудженим Левком, та над моральним зіпсуттям і ледарством сільської старшини, чиновників та судовиків — викликає обурення.

В „Сердечній Оксані“ видобувається дівчина з безодні морального упадку, зупинюється мов над пропастью, перед убийством рідної дітини. Любов материнська виходить переможцем. Але психічні муки Оксани її пониження і сльози, її зломане життя, полишає автор безкарними. Розпустний панич, капітан, гуляє собі дальше, хвалиться цинічно такими своїми проступками, кидав, мов на глум милостиню своїй дітині.

Через таке реальне зображення дійсности звертає автор усі симпатії читача на бік покривдженої Оксини, викликаючи обу-

рення проти кривдника а несвідомо і проти тих суспільних порядків, що дозволяють таким нелюдам свobodно зневажати та доплати людські почування безоборонних.

Оповідання Квітки „Сердечна Оксана“ в якому і цілий літературний помисл і композиція, переведена гармонійно з повним задержанням мистецької міри й життєвої правди — можна поставити поруч Шевченкової „Катерини“ у циклю безсмертної апології матери-покритки та подоптаних прав жінки-людини.

Так отже в оповіданнях тої третої групи повістів, де Квітка полишив на боці, немов призабув свої моралізаторські цілі — вичаровує він з хистом великого живописця яркі, рембрантівськими світлотінями підчеркнені картини реального життя українського люду.

Всих двоах стає Квітка на вершинах своєї літературної творчости.

Вони запевнюють йому місце першого що до часу реалістичного повістяря життя сільського люду не лише в літературах цілого словянського світа, але і в європейській літературі взагалі.

(Се зазначив я вже р. 1898 у мойому „Столітті обновленої української літератури“, де на стор. 25 наведені як докази й деякі літературні вказівки.)

Слідуючі дати, факти та паралелі послужать за доказ на се і кинуть нам світло на значіння української новітньої повісти.

Коли і які повісти з життя сільського люду появляються в світовій літературі?

Зачнім від літератур словянських.

Нагадаю, що Квітчині повісти з народного життя: „Салдатський портрет“ опубліковано 1833; Перший том його оповідань появился р. 1834; II. т. 1837 в Москві; III. част оповідань між иншими „Сердечна Оксана“ появилася в Гребінчиній „Ластівці“ 1841 р. — Квітчині оповідання в українській мові появилися отже між р. 1833 а 1841.

Повісти з життя великоруських селян як „Деревня“ і „Антонъ Горемика“ Григоровича виходять р. 1846—1847; „Записки охотника“ Тургенева р. 1846—52 отже кільканайцять літ пізнійше.

Замітна річ, що найдавніші оповідання з життя люду в польській літературі відносять ся до побуту не польського, але українського люду у тих письменників, що жили якийсь час між нашим людом. На першому місці треба тут поставити повісти Крашевського, та Ежа-Мілковського.

Такі оповідання Крашевського як „Історія Савки“ (1841), „Уляна“ 1843, „Остап Бондарчук“, „Ярина“, „Хага за селом“ (1853) — написані були між роками 1841—1853 під очевидним уже впливом Квітки.

„Уляна“ се слабша під зглядом мистецьким паралеля до Квітчиної „Сердечної Оксани“ з тою ріжницею, що в „Уляні“

бачимо різкий тон звернений проти кріпацтва, якого не зачіпав Квітка.

І інші польські письменники з середини XIX в. як Валери Лозінські в повісти „Чорний Матвій“ — або Т. Єж то є Зигмунт Мілковські, беруть теми й основу своїх оповідань з життя українського люду. Тут належуть такі оповідання Мілковського як „Василь Голуб“, та „Григор Сердечний“ р. 1858.

Щойно в третій третині XIX в. появляються визначніші оригінальні повісти з життя польського люду у Сенкевича („Szkice węglem“), Оржешкової, Тетмаєра, Оркана і інші — а доходять ще пізніше що йно в початках XX в. у Раймонтових „Хлопах“ (1904—1909) до тих вершин, на яких стояла здавна українська повість із життя люду.

В чеській літературі має повість із життя люду — коли помянемо епізодичні менше замітні прояви того напряму в моралізаторських оповіданнях Франтішка Правди то є Вацлава Войтеху Глінки (1817—1902), в повістях Йосифа Тіля, Яна Гвезди, Г. Маха, Шмільовского, Кароліни Светлої („Подвійне пробудження“ 1858), Елішки Красногорської та словацького письменника Яна Калінчака (1822—1871), якого твори появляються в половині XIX в. — найранійшу і найкращу представницю в особі Божени Немцовой (1810—1862).

Її народні казки й оповідання, які, з початку стилізовані в дусі романтичним набирають чим раз більше реалістичного підкладу — появляються між роком 1846 а 1858 („Národní báchoruky a pověsti“, 1846; „Obrazy z okolí domažlického“, 1846; „Domáci nemoci“, 1846—7; „O Maryšce“, „O Pánu Bohu“, „Sestry“, 1855. („Sestry“ се аналогія до Квітиної „Сердечної Оксани“); „Babička“, 1855; „Chudí lidé“, 1857; „Podhorská vesnice“, 1856. „Slovenské pohádky“, 1857—8. „Povídky“ 1855—62).

За вершок творчости Б. Немцовой тої категорії треба вважати повість „Бабічка“ (1855 р.) в якій її талант і сила вислову дійшла до найкращого розцвіту.

Напряму її повістів, се ідея гуманности, що така характеристична для цілого чеського відродження.

Твори Божени Немцовой, що появились кільканадцять літ пізніше від творів Квітки, становлять дуже близьку аналогію до оповідань сього українського письменника.

Народна фантастика, що пливе з подихів романтичної поезії, сполучена з реалістичними картинами взятими з життя сільського люду; велике богацтво, етнографічних подробиць, звичаїв, переказів, вірувань, природний народний гумор, а поруч нього його антитеза, сентиментальна закраска, а особливо ідейний оптимізм та бажання видвинути на перший плян ясні боки суспільного життя люду — усе те дуже близько зпоріднює Божену Немцову з Квіткою.

Сей ідейний її напрям був по части наслідком впливу творів Жоржа Занда які Б. Немцова знала й високо цінила — а по

часті впливом умов життя її молодости, серед яких вона була вихована.

І у Нємцової, особливо в „Бабічці“ так, як у Квітки, бачимо ту саму ідеалізацію відносин між панами і людом та бажання злагоджувати суспільні антагонізми. І у неї нема ні згадки про панщину.

Характеристичне є для Нємцової, що вона на початку своєї „Бабічки“ поставила мотто із Гуцкова, представника молодії Німеччини: „З того ти бачиш, що бідні не так дуже нещасливі як ми собі думаємо; вони мають дійсно більше раю, як ми собі уявляємо і як ми самі маємо.“

Ідеалізованія відносин між двором а людом, бажання зобразити суспільну гармонію, якої на жаль бракувало в дійсному життю, характеризує так твори Нємцової як і Квітки.

Під тим зглядом стоїть „Бабічка“ особливо близько до повісті Квітки „Божі діти“.

У Сербів (коли поминемо проби фантастично-гумористичних оповідань з половини XIX в. Степана Любиші [1824—1878] — бачимо визначного представника цінних реалістичних оповідань з життя сербського люду Лазу Лазаревича, який вродився щойно 8 літ по смерті Квітки (1851—1890).

У Хорватів появляються щойно в половині XIX в. оповідання Янка Юркевича (1827—1889), особливо Августа Шеноа (1838—1881), та Дубровницького письменника єпископа Матвія Водопіча (1846—1893).

У Словінців є найвизначнішим повістярем життя люду: Франц Левстин (1831—1887), якого головний твір тої категорії „Мартин Крпан“ появился щойно 1858 р.

У Болгарів, перший визначний представник повісті з життя люду — Любен Каравелов (1837—1878) виступає в письменстві щойно в другій половині XIX в.

Він стоїть уже під безпосереднім впливом українських повістярів — головнож Квітки.

В германських літературах появляються повісті з народнього життя насамперед у Німців.

Перші незовсім удачні проби зображення життя німецького сільського люду дає Александер Вайль у своїх *Elsässer Dorfgeschichten*, 1841.

Реалістичні, з талантом написані, хоч різкі, місцями грубоваті й сухі, як його селяни, народні оповідання Бертольда Ауербаха (1812—1882 р.), *Schwarzwälder Dorfgeschichten* — появляються між роком 1843 а 1854. Отже значно пізнійше як оповідання Квітки.

Англія із своєю складною соціальною структурою, з одного боку із пережитками феодалізму а з другого з давної буйно розвиненою індустриально-капіталістичною системою, із своїми великими торговими фабричними та інтелектуальними осередками

створила буйно розвинену історичну повість із Вальтером Скотом на чолі, — дала нам знамениті твори, що беруть за основу життя тих індустріальних осередків, та великі світові, суспільні й етичні проблеми у Дікенса, Текерея і інших — однак не зростила (коли поминемо давнішу фазу сентиментальної повісти) в першій половині XIX в. ні одного повістяря сільського побуту, якого можнаби поставити поруч Квітки.

Найбільше підходить до того рівня Джорж Еліот, то є Марія Анна Еванс (1820—1880) у своєму романі „Адам Бід“ (1859), в якому моралізаторська тенденція іде рука в руку із замітним реалізмом у зображенню селянського життя. Роман „Адам Бід“ появився щойно в половині XIX в.

Пізнійше як в українській літературі зароджується реальна повість із життя люду також у літературах скандинавських.

У шведському письменстві належать тут оповідання з половини XIX в. Альмквіста (1793—1866) („Млин Скелльнора“) та у Енгштрема („Берн Вовчий Зуб“, „Весілля поселенця“) і прибирають відразу реалістичний характер.

Замітні повісти життя норвежського люду, коли поминемо менше визначні новеллі Арне Габорга — дає нам щойно Бернстерне Бернзон, якого хлопські оповідання „Синневе Сольбаккен“ („Synnöve Solbakken“), „Арне“ „Весільний марш“ і и. бють чистим життєвим джерелом свіжої сили, як гірські потоки Скандинавії. Вони появилися щойно р. 1857.

До вершин підймає в найновіших часах сей рід творчости Сіґрід Ундсед (Sigrid Undsed) своїм хлопським романом „Крістін“ (Kristin).

З романських країв дає нам щойно в другій половині XIX в. проби новеллі з життя еспанських селян Педро Антоніо Аляркон („El sombrero de tres picos“, 1862) а поруч него Жуан Валера видає збірку оповідань з життя сільського люду 1859 р.

Визначне місце в історії селянської повісти займає Фернан Кабаллеро (1797—1877). Під тим псевдонімом криється письменниця Бель-Фабер (Böhl-Faber).

Її оповідання під наголовком „Novellas de costumbres“ по-являються почавши від року 1848. Такі її оповідання як „Lagrimas“, „Sola“, „Clementia“ „La gaviotta“, або „Бідна Дольрес“, „Родина з Альвареда“ — малюють нам життя андалузійських селян з одного боку із замітними етнографічно-реалістичними подробицями а з другого боку ретушують це життя в напрямі ідеалістично моралізаторської християнської етики так само як Квітка.

Тількиж Квітка ніколи не посуває своєї глибокої релігійности з основами християнської етики та на взір Сковороди модельованої гуманности — до того релігійного фанатизму, який є такий характеристичний для народніх оповідань Кабаллеро.

Богата на інших полях італійська література не дала нам у першій половині XIX в. визначного оповідача з життяж італій-

ського люду. Твір Мандоні (1784—1873) „I promessi sposi“ що появил ся р. 1827—28, має в собі чи мало народнього живла але ті елементи уступають на дальший плян перед історично-національним характером цілої повісти, що відноситься до XVII в. і малює заворушення люду в Міляно. — Сей роман писаний в дусі Вальтера Скота.

У французькій літературі є головною представницею оповідання з життя люду Жорж Занд (1804—1876), то є Аурора Діпен (Aurore Dupin), опісля замужна Дідеван (Dudevant).

Її оповідання з життя люду зачинають появляться тоді, коли Квітка скінчив свою літературну діяльність. „Мельхіор“ (Melchior) (1841). „Іванна“ (Jeanne) (1844). „Мельник з Анжібо“ (Le meunier d'Angibault) (1845). „Чортівське болото“ (La mare du Diable) (1846). „Гріх пана Антуана“ (1847). „Маленька Федетта“ (La petite Fadette) (1849). „Франсуа ле Шампі“ (François le Champi) (1847).

Так само як у Квітки бачимо у Жоржа Занда розвинений під впливом романтизму сильний наклін до етнографізовання, яке впроваджує письменниця свідомо, як се бачимо з її передмови до „Чортового болота“.

„Можнаби сотворити цілу літературу правдивих народних звичаїв, про які висші верстви не мають виображіння. Ся література зачинається в лоні самого люду; знайде вона відхнену молодість, якої потребує, щоби розвинутися вище“.

Так як Квітка походила і пані Жорж Занд із поміщицького роду та проживала якийсь час в монастирі й попадала через якийсь час у релігійну екстазу; і в її повістях проявляється такеж гуманітарне стремління до знесення прогалини, що відділює від себе поодинокі суспільні верстви — до зближення селян до панів.

І у Жоржа Занда так як у Квітки виступає сильно зазначений оптимізм. Життя селянське вона по при всі реалістичні почерки — ідеалізує і під тим зглядом мала чималий вплив на Божену Немцову.

В найбільше характеристичному для неї „Чортовому болоті“ дає Жорж Занд немов життєрадісну антитезу до сумрачних образів Гольбайна, що малюють нам селянина старого, змореного роботою, вкритого лахміттям. Нема у Жоржа Занда того Гольбайнівського страшного кістяка, що підіймає батіг над замученими конятами: тут являється золотосяйний ангел, що сипле зерно до скиби — олицетворення щастя, яке дає вічно свіжа плодотворна природа. (Порівн. Ж. Пеллісьє: Роман сучасних обичаїв).

Різниться значно Жорж Занд від консервативного і зрівноваженого Квітки своїм соціалізмом та своїм пристрасним еротизмом, що доходить до обожання подружньої зради та підносить сексуальний еротизм на педесталь своєрідної релігії.

Усі важніші оповідання Жоржа Занда з життя люду появилися кільканайцять літ пізнійше від аналогічних оповідань Квітки, так само як роман із сільського життя сучасника Ж. Занда

— Бальзака (1814—1850), „Селяне“ (Les paysans), що зачав в часописах виходити друком року 1847.

Селяне Бальзака — се велика консервативна сила тісно, органічно звазана із землею, із трівкою психологією із давними звичаями, їх віковичний пристрастний клич — земля! — більше землі!

Під впливом ріжної методи і літературного напрямку французькі селяни Бальзака не дуже подібні до селян Жоржа Занда, а зближені часом до реальних, різких, завзятих типів селян Ауербахових. Тими рисами вони й неподібні до селян Квітки.

Небаром після появи оповідань із життя французьких селян, появляється вже року 1854 у французській літературі й переклад Квітчиної повісти і то одної з найкращих: „Сердешної Оксани“. Перекладу довершила Шарльот Моро де ля Мельтіє (Charlotte Moreau de la Meltiere).

Сей перегляд показує нам, що Григорій Квітка Основьяненко є першим в європейській літературі творцем новітної на трівкому реалістичному підкладі основаної повісти з життя сільського люду.

На підвалинах, покладених Квіткою, розвинулася в українській літературі, відповідно до соціального розкладу кляс і верств українського народу із рішучою перевагою верстви селянської — повість із життя сільського люду ширше і буйніше як у інших європейських народів.

Коли візьмемо на увагу вершини того роду творчости, — як народні оповідання Марка Вовчка, перекладені знаменитим Тургенєвом на великоруську мову — повні реальної плястики повісти Нечуя Левицького як „Бурлачка“ та „Микола Джеря“ — буйну, широку суспільну епопею, то залиту сонячним промінням і надихану чаром родючої ниви, то чорним смутком сповиту, яку дав нам Панас Мирний в романі „Хиба ревуть воли, як ясла повні“ — дальше значну частину настроєних на соціальну нуту оповідань Івана Франка — і своєрідно продуману повість Ольги Кобилянської: „Земля“ — і світляні, пленерні, повні мистецької концентрації новелі Михайла Коцюбинського із хмарним епільогом, його повістю „Фата Морґана“ — і деякі, бурхливою життєвою струєю напоєні оповідання Винниченка — і глибокі своїм ліризмом співи хлопської душі та виквіти й кличі землі Василя Стефаника — коли узгляднимо й найновішу фазу розвою того роду творчости в нашому нисьменстві ХХ віку — то побачимо, що в цілій своїй збірній цілости, в красі і силі — українська повість із народнього життя займає коли не перше, то одно з перших місць у світовій літературі.